

GOTTCHA COVERED

Yarmulka in History and Halacha

Source Materials
Shavuot 5768
Rabbi Efrem Goldberg
reg@brsonline.org

①
 HAKIRAH JOURNAL
 DAN RABINOWITZ

The source of the word is unclear. Some maintain it is derived from the Turkish word *yağmurluk*, meaning rainwear. Others argue the word is derived from a combination of two Turkish words—*yarım* (half) and *qap* (hat) or a half or small hat. The folk etymology links “yarmulke” with two Aramaic words, *yira malkab*—fear of the King. See Gunther Plaut, “The Origins of the Word ‘Yarmulke’” *HUCA* 26 (1955) 567–70; see also Herman Pollack, *Jewish Folkways in Germanic Lands (1648–1806)*, Cambridge: M.I.T. Press, p. 266 n. 71 and the sources cited therein. (I would like to thank R. Eliezer Brodt for calling this important source to my attention.)

The word yarmulke has also entered popular expression. The major dictionaries all have entries for yarmulke. Interestingly, the Oxford English Dictionary defines yarmulke as “a skull-cap worn by male Orthodox Jews at all times.” Oxford English Dictionary, 2nd edition 1989, s.v. “yarmulke” (emphasis added); compare with *Webster’s New Collegiate Dictionary*, G & C Merriam Corp, Springfield, Mass., 1978, s.v. “yarmulke” (“a skullcap worn ... in the synagogue and the home”) and *American Heritage Dictionary*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1985, s.v. “yarmulke” (“a skullcap worn by male Jews, esp. those adhering to the Orthodox or Conservative tradition”).

SHABBOS ② אָמַר רַב נַחֲמָן קָיָהּ

The Gemara records a series of statements from different Amoraim who were exceedingly careful in the observance of a particular mitzvah:^[48]

תיתי לי דקיימית שלש – אָמַר רַב נַחֲמָן – Rav Nachman said: May [a reward] come my way for having faithfully discharged the requirement to eat three meals on the Sabbath. תיתי לי – אָמַר רַב יְהוּדָה – Rav Yehudah said: May [a reward] come my way for having practiced contemplation of my prayer.^[49] אָמַר רַב הוּנָא בְרִיָּה – Rav Huna the son of Rav Yehoshua said:

תיתי לי – אָמַר רַב נַחֲמָן – Rav Nachman said: May [a reward] come my way for never having gone four amos with my head uncovered.^[50] תיתי לי דקיימית – אָמַר רַב שֵׁישֶׁשׁ – Rav Sheishesh said: May [a reward] come my way because I observed the mitzvah of tefillin.^[51] וְאָמַר רַב נַחֲמָן – And Rav Nachman said: May [a reward] come my way for having observed the mitzvah of tzitzis.^[52]

KIDDUSHIN ③ קִיּוּם הַשֵּׁמֶן

The theme of God’s presence in *this* world is continued with the following Amoraic teachings:

כָּל הַעוֹבֵר עֲבִירָה בְּסֵתֵר – אָמַר ר' יִצְחָק – R' Yitzchak said: Someone who commits a sin in secret – pushes, as it were, the “feet” of the Divine Presence, – as it is said: Thus says HASHEM, The Heaven is My throne and the earth is My footstool.^[3]

אָסוּר לְאָדָם – אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי – R' Yehoshua ben Levi said: A person is forbidden to walk four amos with an erect posture, מֵלֵא, שְׁנֵי אַרְבַּע אַמּוֹת בְּקוּמָה וְקוּפָה – אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי – because it is said: The entire world is full of His glory.^[4]

לֹא – אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי – RAV HUNA SON OF RAV YEHOSHUA – did not go four amos with his head uncovered. אָמַר שְׂבִינָה לְמַעְלָה מֵרֵאשִׁי – He said: The Divine Presence is above my head.

SHABBOS ③ אָמַר רַב נַחֲמָן

Another incident:

– And so too from the incident that occurred with R' Nachman bar Yitzchak we may conclude that the celestial signs hold no sway over Israel. For the astrologers once told R' Nachman bar Yitzchak’s mother: ברוך – לא שבקתיה גלויי רישיה – She never allowed him to uncover his head. – אָמַרָה לֵיה – She told him: כְּסִי רִישֶׁיךָ כִּי יִבִּי דְתִיּוּהוּ עַלְהּ אִימְתָא דְשַׁמַּיָּא – Cover your head so that the fear of Heaven should be upon you,^[14]

– and pray for God’s mercies that the evil inclination should not dominate you. לֹא הָיָה יָדַע אִמְאֵי קְאָמְרָה – He never knew why she told him this. – יוֹמָא הַר – One day, וַתֵּיב קָא גְרִיס תוּתִי דִּיקְלָא – and the cloak fell off his head. – הָלִי עֵינָיָהּ תָּוֵא לְדִיקְלָא – He lifted his eyes and saw the palm. – אֶלְמִיָּהּ וַצְרִיָּה – His evil inclination overpowered him, וַתֵּיב פְּסָקִיָּה לְקִיבּוּרָא בְּשִׁינָיָהּ – and he went up and chopped off a cluster of dates with his teeth.^[15]

MAHARSHA ④ מַהֲרָשָׁא

גִּילְיָי רִישָׁא אֵיל כּוֹי . בְּשֵׁתֵר .

חִנְיֵי נַמִּי אֲמַרִי פִּיִּךְ דְּקָדוּשִׁין דְּבַעֵי כִּסּוּי רֵאשׁ וּמַשּׁוֹשׁ דְּשִׁכְנָה לְמַעְלָה מֵרֵאשׁוֹ וּמֵאִי רְבוּחִיהָ דְּרַב נַחֲמָן בִּי וְאִיכָא לְמִימַר דְּלִימִיָּה דְּרַב נַחֲמָן בִּי דְּקָדְקָה לְכַסּוֹת רֵאשׁוֹ טַפִּי שִׁיבָה לּוֹ כּוּבַד רֵאשׁ בְּיוֹתֵר מַשּׁוֹשׁ יְרֵאָה שְׂלֵא יִהְיֶה גַבֵּי וְנִיחָא הַשְׁתָּא דְּאֲמַר דְּפַל גְּלִימָא מַעַל רִישֵׁיהּ וְאִנְן אֲמַרִי דְּרַבְנָן הוּא לְהוּ פְּרִישָׁא סוּדָר עַל רִישֵׁיהוֹן כְּדִאֲמַרִי ח' הַמּוֹלִיא יוֹן סוּדְרָא סוּד' ה' לִירְאִיו פ' הַעֲרוּךְ יִרְאִי ה' יוֹלְאִין בּוֹ וְצַפְרָק ע"פ סוּדְרִיהּ דְּמַר כְּדַרְבְּנֵי כּוֹי אֵלֵא דְּלִיחַ לֵן לְמִימַר דְּלִימִיָּה דְּרַב נַחֲמָן בִּי הוֹסִיפָה לְכַסּוֹת רֵאשׁוֹ בְּגִלְמָא כְּדִי שִׁיבָה לּוֹ כּוּבַד רֵאשׁ טַפִּי מַשּׁוֹשׁ הָךְ יְרֵאָה דְּאֵיל כְּלִדְאִי וְקִיל :

ה ויכסה ראשו כו'. איכא למידק דמעיקרא הוה ליה למימר דיכסה ראשו כו' ואח"כ יאמר דיקום וילך כנפיפת קומה כו' ואפשר דנא רבינו להורות דאין להזהר כלל בגילוי הראש כשישב ולכן לאמר שכתב ויקום וילך כו' כתב ויכסה ראשו כו' לומר דנשעה שרואה לילך יכסה ראשו תחלה כדי שלא יהא נכשל בהליכת ארבע אמות בגילוי הראש. ותו איכא למידק דנשהיא דרבי יהושע בן לוי דאסור להלך בקומה זקופה גרסינן נמי ארבע אמות וכן כתבו הר"ף (קידושין יב:) והר"ש (שם פ"א סי' מו) ורבינו ז"ל השמיטו וכתב נסתם דאסור והשתא נשהיא דרבי הונא נמי הוה ליה להשמיט ארבע אמות. ונראה דרבינו ז"ל סבירא ליה דבקומה זקופה דהוא איסור גמור נכון להחמיר ולאסור אף בפחות מארבע אמות דלפי הטעם דמלא כל הארץ כבודו אין לחלק ואע"פ דמדינא אין איסור כי אם בארבע אמות מכל מקום יש להחמיר אף בפחות מארבע אמות דשמא ילך ארבע אמות ולא לדעתיה אכל לילך בגילוי הראש אין איסור כל עיקר וכדמשמע מדקאמר רב הונא לא אזיל ארבע אמות בגילוי הראש אלא לאחרני לא קא מודהרי בהכי דאם היה איסור דדבר הוה ליה לומר אסור להלך בגילוי הראש והכי משמע נמי בפרק כל כתבי (שם ק"ח:) דקאמר רב הונא צריה דרבי יהושע תיתי לי דלא מסגינא ארבע אמות בגילוי הראש וכל תיתי לי דהתם כולוהו מידת חסידות וניהו הלכך לא החמיר צה רבינו אף למדת חסידות טפי ממה שהחמירו צה האמוראים ולכן לא השמיט ארבע אמות אלא גילוי הראש. גם בתשנ"ז (קטן) בסימן תקמ"ט כתב וזה לשונו ואינו אסור לילך בגילוי הראש ומה שאמר תיתי לי דלא מסגינא ארבע אמות בגילוי הראש זהו מדת חסידות עכ"ל. וכן כתב הכלבו בסימן י"א בשם מהר"ם ומציאו בית יוסף בסימן ז"א (פד. ד"ה ומ"ש רבינו ויכסה) עיין שם וכן נראה ממה שלא כתב בשלחן ערוך שיכסה ראשו: מיהו ה"ר יונה בספר היראה כתב וזה לשונו יכפוף קומתו וישוט ראשו כי השכינה למעלה מראשו ולכן נכון לכסות ראשו ואל יהיה בגילוי הראש עכ"ל משמע דדין גילוי הראש כדין קומה זקופה דאסור לגמרי אף בפחות מארבע אמות ולפחות נכון להזהר בגילוי הראש ממדת חסידות אף בפחות מארבע אמות ולכן לא הזכיר ארבע אמות וכן משמע בדברי הרמב"ם בפרק ה' מהלכות דעות (ה"ו) וכן כתב בספר המורה בפרק נ"ב מחלק ג' זה לשונו וגדולי חכמינו ז"ל היו נמנעים מלגלות ראשם להיות השכינה מחופפת על האדם ומסוככת אותו וכן היו ממעטים בדצריהם לואת הכונה כו' מצוחר מדצריהם שלא חילקו בין ארבע אמות לפחות ונראה לי דסבירא להו דמה שהזכירו ארבע אמות לאו למידק מיניה דפחות שרי דמאי שנא ארבע מפחות מארבע דלפי הטעם דמלא כל הארץ כבודו ושכינה למעלה מראשו אין חילוק ולא הזכירו ארבע אמות אלא לרבותא לומר דלא מיבעיא דאין להלך בשוק ומתח אור השמים בקומה זקופה או בגילוי הראש אלא אפילו הליכה ארבע אמות גרידא בתוך ביתו נמי אסורה אע"פ שלכאורה לא היה לנו להקפיד אהליכה מועטת כו' שהוא בתוך ביתו ואין הכי נמי ארבע אמות לאו דוקא דהוא הדין בפחות וכן נראה לי עיקר. ולפי זה בגילוי הראש אין איסור דבר אפילו בארבע אמות אלא מדת חסידות גרידא ונריך להזהר ממדת חסידות אפילו בפחות מארבע אמות אכל בקומה זקופה יש איסור אפילו בפחות מארבע אמות ודו"ק. ועיין במה שכתב מהרש"ל בתשובה בסימן ע"ב כי האריך דיינים אלו:

כדאיתא בפרק קמא דקידושין אמר רבי יהושע בן לוי אסור לילך בקומה זקופה (ה) שנאמר (ישעיה ג) מלא כל הארץ כבודו. (ו) ויכסה ראשו (ב) כדאיתא נמי התם רב הונא לא אזיל ארבע אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי. ח ויבדוק נקביו (ג) דאמר רבי יוחנן הרוצה לקבל עליו עול מלכות שמים שלמה (ו) יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל:

R' YAKOV b. ASHER 716

ו ויבדוק נקביו דאמר רבי יוחנן כו'. פרק היה קורא (דף יד:): ומ"ש ויניח תפילין כו'. יש מדקדקים אמאי לא קאמר (ב) וכתב הכלבו (סי' יא ח.) בשם הר"ם דאינו אסור לילך * בגילוי הראש כי מה שאמר רב הונא כו' זה היה מדת חסידות וה"ר פרץ כתב שאסור לילך בגילוי הראש לבית הכנסת ובפסקי מהרא"י (תה"ד ה"ב) סימן ר"ג כתב על מה ששאלתם שהשלטונים גזרו על היהודים המחוייבים שבועה לישבע בגילוי ראש לא מצאנו בו איסור בהדיא. אמנם בבית יוסף לקמן סימן ח' (ט. ד"ה ויכסה ראשו) משמע דאסור לילך בגילוי ראש אך פשוט דברי רבינו הטור שם משמע כדברי הר"ם כמו שאכתוב לקמן וכן משמע לקמן סימן צ"א דשרי בלא זמן תפלה: כתב באור זרוע (הלי' שבת סי' מג' ע"ג) איתא במדרש רבה

פרישה (ה) שנאמר מלא כל הארץ. פירש רש"י שהשכינה משתרצת ויורדת למטה והווקף כאלו דוחק רגלי שכינה: (ו) ויכסה ראשו וכו'. זהו מדת חסידות וכמ"ס לקמן סימן ז"א כן כתב רמ"א ומתוך בית יוסף משמע שדא איסור דבר ועיין בדרכי משה (אות ב) מה שכתב גם כן מזה גם בשלחן ערוך (פ"ו) כתב לאסור: (ו) יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע וכו'. הא דלא חשיב ויעטף בגליית חדא לפי שמסתמא הוא מלונש בגליית קודם שנטל ידיו שהרי אין אסור לאדם לילך ארבע אמות בלא גליית ועוד שגליית אינן נריכין גוף נקי וכל שכן נטילת:

R' MOSHE ISSERLES 9 דרכי משה

פרשת מצורע בסופו (פרשה יט ד) בעצלתים ימך המקרה (קהלת י יח) על ידי שאדם מתעצל לכסות ראשו כראוי ימך המקרה הרי הוא נעשה זן דומי פירוש נזיקין ובשפלות ידים ידלוף הבית על ידי שאדם משתפל לכסות גופו כראוי ידלוף הבית יעלה גופו חטטין מכאן למדנו שיש לאדם לכסות לכל גופו ז* ואל ילך יחף ועוד אמרו פרק ערבי פסחים (ק"ג:) המונע מנעלים מרגליו הוא מנודה למקום עכ"ל: (ג) כתב בהגהות מיימוניות פרק ה' מהלכות דעות (אות ד) דאף בבתי כסאות שלנו שהן בבית ינהיג וירגיל עצמו לפנות בוקר וערב דהוא זהירות וזריזות ומביא לידי קדושה ט:

פרישה

לומר דסבירא ליה לרבינו דמה דקתני חולץ של שמאל תחלה על כרחך לאו דוקא קאמר דהא קתני התם נמי רחיצה וסיכה של ימין תחלה ומאי שנא חליצה דשמאל תחלה דדוקא אלא הכי קאמר אם ירצה חולץ של שמאל תחלה ולא תימא כי היכי דנועל של ימין דוקא [של

דרישה

הגהות והערות

אגרות משה

אורח חיים

R MOSHE
FEINSTEIN

סימן א

בכיסוי מקצת הראש לענין ליקר כרחוב ולענין ברכה

ר' אלוף תשנ"ו.
מע"כ ידידי הר"ח ר' משה זאב אספיס שליט"א.

הנה בדבר כיסה מקצת הראש כגון ביארמולקע קטנה אם מותר לילך בן ברחוב כמו שרואה שרבים מיה"ח נוהגים לילך בן ברחוב. אבל ראה כתר"ח חשבה מהגאון ר' שלמה קלוגער בס' האלף לך שלמה דבכיסוי מקצת מתיר רק בפחות מדי' אמות ובגילוי כל הראש אוסר אף בפחות אמות ורוצה כתר"ח לידע דעתו הקלושה איך להתנהג למעשה.

ונהג דברי הגאון רש"ק תהומים לכאורה מאז, כי איך אפשר לפרש מה שנאמר בגמ' קדושין דף ל"א רב הונא בריי דר' יהושע לא מסגי ד' אמות בגילוי הראש וכן הוא בשבת דף ק"ח. שהוא לא בגילוי הראש ממש אלא שהיה מכוסה אבל רק מקצת הראש, דאף אם ה' לו איזה קושיא שהיה מותרת בפירוש כזה אין שירי לתרץ בדבר שהוא לא כמפורש שגילוי והראש פירושו מגולה ולא אם הוא בדוקא מכוסה אף משהו, ובפרט שאין שום הכרח לפרש פירושו כזה שע"כ"פ הוא זר ורחוק.

וגם הא לבד הא דר"ח ביד"ר יהושע כאן ובשבת לא נזכר בשום מקום שיש איסור ולא אף מרת חסידות אף בגילוי כל הראש ואדרבה בהרבה מקומות הוא כמפורש שאין בזה איסור כדחב"א הגר"א בס"י ח' ס"ק ר' ואם כן מגילוי דאסור בגילוי כל הראש אף בפחות מדי' אמות אם במקום זה דרב הונא בריה דרב יהושע מפרש שהוא ד' אמות דוקא. בשלמא הכ"ח שאוסר אף בפחות מדי' אמות מצד מרת חסידות והובא במג"א סימן ב' סק"ז הוא משום שמפרש ד' אמות שבגמ' לאו דוקא מהטעם דכיון שהוא משום כבוד השכינה שלמעלה מראשו מה לי ד' אמות או פחות, ומש"כ המג"א ומרת חסידות אפילו בפחות מדי' אמות ההכרח כדפי' במחצית השקל שגם המג"א אינו סובר שיש איסור בדי' אמות מהא דמפורש במג"א סי' צ"א סק"ג שאף

ד' אמות הוא רק מרת חסידות ורק להוציא הוכרה ולכנס לביה"כ"י אסור עיי"ש (ועיני' ביד אפריים ודבריו דחוקים). אבל הגרש"ק שמפרש ד' אמות שבגמ' הוא דוקא אף פ"י שאיירי בגילוי מקצת. מנא לי' לאסור בגילוי כולו אף בפחות הא לא הוזכר דין גילוי כל הראש כלל ואין לדון אף אם הוא חמור מגילוי. מקצת. יותר ממה שמצינו בגילוי מקצת. דאם סובר מסבא דאינו כבוד השכינה אף בפחות מדי' אמות חסברת הבי"ח וסובר לפי פירושו שאף בגילוי מקצת נמי אינו כבוד השכינה ובהו איירי בגמ' ה"ל לאסור אף בגילוי מקצת גם בפחות מדי' אמות, אלא סובר שלא שייך כבוד השכינה כשיושב ואף במהלך פחות מדי' אמות אין לאסור אף בגילוי כל הראש בפחות מדי' אמות.

וצריך לומר לתרץ דבריו שסובר דבגילוי מקצת נמי אינו כבוד השכינה וסובר דד' אמות דוקא ולכן מפרש בגמ' שהוא אף בגילוי מקצת ואין חילוק מדינא דגמ' בין גילוי כולו לרק מקצת שבתרווייהו ליכא איסור אלא מרת חסידות. ורק בדי' אמות, אבל האינא שאיכא איסור מצד חוק עכ"ם כסברת הט"ו בס"י ח' סק"ג זה איכא אף בירושלם וכדמשמע כן שם בס"י וכן יש איסור אף בחולך פחות מדי' אמות ואיסור זה ליכא אף בכיסוי מקצת דכבר אינו חוק העכו"ם. וכדאיכא שם בס"י שליכא אף בכיסוי היד על הראש ודדאי די' בזה לסלק חוקת העכו"ם כיון שהוא מורה בזה שאסור לו לישב בגילוי הראש עיי"ש, וכ"כ בכיסוי מקצת שאינו חוק העכו"ם שאין לאסור וא"צ בזה לטעם הט"ו בכיסוי היד, ונמצא ממילא חילוק לדינא שבגילוי כל הראש אסור אף בפחות מדי' אמות ואף בישיבה לבד, ובגילוי מקצת שליכא איסור זה אלא מרת חסידות שבגמ' שנאמר סחם גילוי הראש במונח שלא הי' זה חוק העכו"ם וסובר שהוא אף בגילוי מקצת הוא דוקא בדי' אמות ונוגע לן דין הגמ' למעשה רק בגילוי מקצת.

ונצטרך לפרש בכונת לשון הגרש"ק שנתעתיק כתר"ח שמה דאמרי' ללא ילך ד"א בגילוי הראש דמשמע פחות מדי' אמות מותר, היינו רק במקצת הראש בזה אסור רק ד' אמות תחת אויר היקיע הא פחות מדי' אמות מותר, אבל בגילוי כל הראש

אסור פחות מדי' אמות. אין כונתו למ"ש כן בלשון הגמ' דבגמ' שאינו לאיסור מצד חוקת העכו"ם שלא היה או כן חוק העכו"ם אלא למדת חסידות מצד שהשכינה למעלה מראשו איירי אף בגילוי כל הראש כפשוטו הלשון וגם דא"א לפרש כלל חילוק מדין דגמ' כדבארתי, אלא כונתו אולי על לשון הש"ע ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש דמוקים בגילוי רק מקצת משום דהאינא אסור בגילוי כל הראש מדינא אף בפחות מדי' אמות ואף בישיבה. ומסתבר יותר שגם אין כונתו לפרש אף בש"ע שאיירי רק בגילוי מקצת כדדקשתי שרא"ל לפרש היפוך לשון גילוי הראש, אלא דהש"ע ודאי איירי אף בגילוי כל הראש משום דהש"ע אינו אוסר משמע חוק העכו"ם וכדמסברת כן גם להט"ו שכתב על הש"ע בסק"ה דרוכב ויושב בעגלה הוא במהלך משמע דבישיבה מותר לא רק בביטוי אלא אף תחת אויר הרקיע, והא לפעמיה יושב בזה איסור דחוק העכו"ם אסור אף בישיבה ואף בבית וכמפורש בט"ו סי' ח', אלא צריך לומר דדין הש"ע שלא כתב שאסור לילך כמזכיר לעיל מזה בדין קומה וקומה אסור כתב ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש שמשמע שהוא רק מרת חסידות. וכדדייק כן גם בס"י דאפריים והוא רק במהלך כולו בירושלם. עיי' חידוש הט"ו שרכוב ויושב בעגלה הוא במהלך מהא דקדושין דף ל"ג ויש גם בו המדת חסידות שבש"ע אבל בס"י ח' חידש שהאינא איכא גם איסור מצד חוק עכו"ם שהוא אף בישיבה. ומה שלא אסר המחבר מטעם חוק העכו"ם הוא משום שדרבן זה תלוי לפי המקומות שאם באותן מקומות אין העכו"ם נוהגין כן אין לאסור, והמחבר היה במקומות הערביים שאין נוהגין לאסור הכובע, והוה גם כונת הגרש"ק שהוא לדינא האינא במקומותינו שהעכו"ם נוהגין להפיר הכובע ולא קאי על לשון הש"ע, ולשון דמה דאמרינן הוא פירושו מה שגם אנתנו לדינא אומרינן כן, ונסתלקו קושייתנו מעלינו.

אבל עיי"ש תמה לומר בלא ראה חדוש כזה שאף בכיסוי מקצת יהיה אסור, וגם הא משמע מהאחרונים ללא כדבריו, מהא דבטעם שאין מועיל הנחת היד על הראש להוכיח השם להמחבר בס"י צ"א סעי' ד' וכן סובר הרמ"א בס"י ע"ד סעי' ב' דלא כמחש"ל דמותר, הוא רק מטעם דאין הוגף יכול לכסות עצמו. ומטעם זה אם אחר מניח ידו על ראשו מותר לברך וכן כשממשיך הבית יד של הנברא על היד של עצמו הי' כפיסו כדאיכא בב"ח הובא בבא"דט"ס סי' צ"א סק"ד עיי"ש, והא היד אינה מכסה אלא מקצת הראש ומותר אף לברך למחש"ל

ולאחלקים עליו הוא רק ביד של עצמו והט"ו מורה למהרש"ל בס"י ח' גם לענין המדת חסידות לישיבה ולהלך ורק לברכה אסור, ומש"כ הט"ו בס"י עיי' סק"ב לענין שלא ישב או ילך בגילוי הראש באקראי קצת די בכיסוי ביד אין באקראי, דלא מציינו דמות חסידות אם הוא שלא באקראי, דלא מציינו חילוק לענין זה אלא בין ד' אמות לפחות ולא בין אקראי לשלא באקראי, אלא נקט בדהא שבאקראי קצת מציינו זה. ונמצא שהוא כמפורש שאף לענין ברכה מותר גם בכיסוי מקצת וכ"כ לענין הליכה ד' אמות, ולכן דעת הגרש"ק היא שלא ככל האחרונים והיו דעתו דעת יחידי.

אך אף לדעת הגרש"ק נראה לע"ד שהוא רק בכיסוי פחות מרוב הראש דיסבור, דרוכב ככולו גם לדין זה ובשהרוב מגולה הוא כמגולה כולו אבל כשהרוב מכוסה גם לדידה ליכא שום היתרות. ובמחציה מצומצם כיון שהאיסור נאמר על ראש מגולה ומחצה אינו כרויב אין להחשיב זה מגולה ואין לאסור אף לדעתו. אבל אולי אף בזה חושש לאסור משום דא"א לצמצם וצריך שיהיה הרויב מכוסה ואף שגם באיסור דרבנן הא מקלילן במחצה אף שא"א לצמצם כדמצינו בעירובין מ"מ אולי החמיר לחוש כיון שלענין ברכה והוכרת השם הוא לכבוד השם לא רצה לחלק אף שהוא ספק איסור דרבנן, וממילא חש להחמיר גם בהליכה אף שהוא רק ממתן חסידות כדי שלא לחלוק ולכן אולי מצריך שיהיה הרויב מכוסה, ואיסור דחוק העכו"ם ודאי ליכא אף רק במיעוט מכוסה אם אך נחשב זה בעיני בני אדם לראש מכוסה.

ולכן למעשה הוצא להחמיר ולחוש לדעת הגרש"ק צריך לכסות רוב ראשו שהוא ברוב הכובעים וביארמולקעס הגדולים, אבל לדינא אין מחוייבין לחוש לדעתו כיון שהיא דעת יחיד ובפרט שהוא רק באיסור ממתן חסידות אף שענה שכבר נהגו ישראל יש לדון בזה כעין איסור, משום שלא היה המנהג להחמיר יותר מהראוי לפי הגמ' והש"ע ולכן אם אך מכוסה באופן שנקרא שראשו מכוסה ראשם לילך ברחוב ואף לברך וכמו שעשיתן כן הרבה ואין להחשיבם ח"ו לקלים.

ומצד דין גדר שנהג שלשה פעמים אין לאסור דכיון דרוכב בגמ' ובש"ע שכן ראוי לנהוג לכל אדם עושה בסתמא לפי הדין שנאמר בזה דהוא רק למדה טובה שראוי לכל ישראל לנהוג במדת חסידות ולא נחשב זה לקבלת גזר דרק דבר שנוהג שניהגו כן תחת ויראי ה' אם החזיק אחד לנהוג

א) משום דכתיב לכתוב לכתוב... ב) דרך נהג... ג) דרך נהג... ד) דרך נהג...

כן בסתמא אמרינן שהיא בג' פעמים לקבלת גדר אבל לענין גילוי הראש שבש"ע נאמר זה לכל ישראל...

שעלית של מצוה סמיים הוא מסולק מראשו כמ"ש רבינו בשם כה"ק ונמלא טיפוס או בגילוי הראש חלל לא הקפיד ריב"ש שיהיה כעלית ג"כ על הראש...

ח"ק שישנן סורקין ומפליטה הטובע ואסכן זה וכלל כלל וכוונתו היא לא תלכו כ"ש כמק"ז שיש טעם דביטול הראש מורה על יראה שמיטה הוא דמק"ז שנת...

ובסתירת דברי המג"א שבס"י צ"א כתב שאף לילך ד' אמות הוא רק ממדת חסידות ובס"י ב' כתב ומדת חסידות אפילו פחות מד' אמות שמשמע...

ידידו המברכו בכוח"ט.

משה פיינשטיין

MINCHAS YITZHAK (19) נחמ"א יצחק

R' MOSHE FEINSTEIN (18) אהרן

ג) בענין גילוי הראש במשרדי הממשלה, — הנה כבר האריכו בזה גדולי הפוסקים, בהנבואה בעו"ש"ע (או"ח סי' ב' ה' ס"א ו"א), עיי' ברכי יוסף שם, ורבים הם הסוברים, דאסור מן הדיון, דמש"כ בש"ס בזה, לאו משנת חסידים הוא, אלא דינא הכי, או משום דכח"ז שהוקבע ונחפשע מאד בין העמים, איכא בזה משום בחקויותיהם, ומ"מ אי אפשר לומר כלל בזה, בנוגע למשרדי הממשלה, והכל לפי המקום והזמן, אם הממשלה אינם מקפידים ע"ז, ועיי' בשב"ז (ח"ג סי' ה') ובש"ח (מע' ציה"כ חס"פ ד').

ובדבר כניסה לטיאטער ולמאוויס הרי הוא דבר האסור ואיך שייך שיתירו לו להסיר את כובעו ולהיות בגילוי הראש ויוסיף עוד חטא על חטאו. ואם השאלה היא באחד שתקף יצרו עליו לילך לשם ולא ישמע שלא לילך, אולי טוב שיסיר כובעו ולא יהיה חלול השם משום שלא ידעו שהוא יהודי שומר תורה. היא סברה גדולה אבל רק למכוין לשם שמים. אבל כיון שרחוק לומר שאיש שתקף יצרו עליו יכוין לשם שמים היא כוונתו באמת רק לזלזל בעוד דבר גם באיסור גילוי הראש לכן אין להתיר לו.

יצחק יעקב ווייס

משה פיינשטיין

שאלה למי שראשו כבד יש לו היתר לישיב ולאכול בגילוי ראש.

- 1 תשובה אין אני יודע איסור לברך בלא כסוי ראש ומהרא"י פשוט לו שאסור בהזכרת שם בלא כיסוי הראש ולא ידענא
2 ממאי והנה מצאתי שכתב במסכת סופרים (פ"ד הט"ו) יש בו מחלוקת שכתב פוחח הנראים כרעיו או בגדיו פרומים או מי
3 שראשו מגולה פורס את שמעו וי"א בכרעיו ובבגדיו פרומים פורס אבל לא בראשו מגולה ואינו רשאי להוציא הזכרה מפיו
4 ע"כ. ור' ירוחם כתב בסוף נתיב ט"ז שאסור לברך בגילוי הראש ולולי שאינני רגיל לחלוק על הקדמונים א"ל שיש גדול
5 שסייעני הייתי נוטה להקל ולברך בגילוי הראש ואפילו לקרות ק"ש שרי שהרי איתא במדרש רבה (ויקרא פרשה כ"ז) אמר
6 דבי ברכיה מלך בשר ודם משגר פרוטגמא שלו למדינה מה הם עושין כל בני המדינה עומדים על רגליהם ופורעים את
7 הראשית וקוראין אותה באימה ביראה ברתת ובזיע אבל הקב"ה ית' אומר לישראל קראו ק"ש פרוטגמא דידי הרי לא
8 הטרחתי עליכם לקרות לא עומדים ולא פרועי ראש כו' משמע להדיא דליכא איסור בפריעת ראש אלא שלא החמיר עליהם
9 ומה אעשה שכבר הורו לאיסור אבל בזה תמיהני שנהגו איסור בפריעת ראש אף בלא תפילה ולא ידעתי מאין זה להם כי
10 אלא מצינו איסור בפריעת הראש כי אם לאשה כדאיתא בפ' המדיר (ע"ב) וממידת חסידות הוא שלא לילך ד' אמות בגילוי
11 הראש ודוקא הליכה ד' אמות כדאיתא פ' כל כתבי (ק"ח:) אמר ר' חנינא + שם איתא אמר רב הונא בריה דרב יהושע,+
12 דתיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגילוי הראש והוא ממידת חסידות כמו שחשיב שם אינך תיתי לי כו' ועוד ראייה מפ"ק
13 דקידושין (ל"א) דמסיק שם אמר ריב"ל אסור להלוך ד' אמות בקומה זקופה שנ' מלא כל הארץ כבודו רב הונא בריה דרב
14 יהושע לא מסגי ד' אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי משמע דוקא בקומה זקופה הוא אסור אבל בגילוי
15 הראש אין בו איסור אלא שרב הונא החמיר על עצמו מכח מידת חסידות ועכשיו הוא להיפך בקומה זקופה אינם נזהרים
16 ואדרבה הגאים והעשירים הולכים נטווי גרון ובגילוי הראש נזהרים לא מחמת חסידות אלא סוברים דת יהודית הוא. עוד
17 מצאתי כתוב הא דגילוי הראש כו' היינו באויר השמים דוקא וכן נראה לפרש הא דקומה זקופה אף שמלא כל הארץ כבודו
18 מ"מ אינו נראה כאילו אינו משגיח בעושיהן כי אם מי שהולך באויר השמים ושם יש לו לזכור ולהתעורר אף שמהרא"י
19 כתב שאין לחלק בין בית לחצר כי מלא הארץ כבודו היינו בהזכרת השם וכן מסתבר שמדת חסידות הוא בהזכרת השם
20 שלא יהא בגילוי הראש כמו הולך ד' אמות באויר השמים וכן מצאתי כתוב בשם הר"ם + היינו הר"ם מרוטנבורג בספר
21 תשב"ץ סי' תקמ"ט, ועי' ביאור הגר"א או"ח סי' ח' סע"ב. + שכל זה מידת חסידות אלא שהר"ף כתב שיש למחות שלא
22 לכנס בב"ה בגילוי הראש וכן הטור לא כתב ויכסה ראשו אלא גבי תפילה ולא גבי ק"ש ומה אעשה שהעם נהגו בו איסור
23 ואיני רשאי להקל בפניהם. ושמעתי על חכם אחד כשהיה לומד היה לומד בגילוי הראש ואמר שכבד עליו המשא ומ"מ
24 נראה בעיני אף שאין איסור בדבר ואף לא מידות חסידות כשאינו מזכיר השם מ"מ לת"ח יש לו להזהר מאחר שהעם
25 תופסים בה לקלות ולפריצות כאלו עובר על דת יהודית ואפילו לומד בחדרו אין לסמוך על זה שמא העם הארץ יראה ויקל
26 בו לא בחינם אמרו כל שאסור מפני מראית העין אפי' בחדרי חדרים אסור ועכשיו אני אגלה את קלון האשכנזים בודאי מי
27 ששותה יין נסך במלון של גוים ואוכל דגים מבושלים בכלים שלהם והמחמיר הוא שמאמין לפונדקית שלא בשלו בה אין
28 חוששין עליו ואין בודקין אחריו ונוהגין בו כבוד אם הוא עשיר ותקיף ומי שהיה אוכל ושותה בהכשר רק שהיה בגילוי
29 הראש היו תופסין אותו כאלו יצא מן הכלל. ע"כ החכם עיניו בראשו שידע להשמר שלא יתפשו עליו ואם כבד עליו להניח
30 על ראשו דבר כבד יכסה ראשו בבגד פשתן דק או במשי ומ"מ נראה אפי' מי שירצה לברך ברכת נהנין והוא בלילה שאין לו
31 כובע עליו או כשרוחץ באמבטי די לו במה שמכסה את ראשו בידיו אף שגדול אחד העתיק לאיסור ומהרא"י הביאו
32 וראייתו מר"ת שכשהיה רוחץ בחמין והיה שותה היה מתכסה בבגד לבו כו' משמע דוקא בבגד ולא בידים אין זה
33 ראייה כי מ"ה לא חשוב כיסוי שדרך האדם להניח ידיו על לבו והרואה לא ידע שצריך לכסות את הלב או ידמה לו שלא
34 כסהו ממש כנגד הלב אבל למעלה מראשו שהוא דבר הניכר מספיק בכיסוי היד בפרט לפי מה שכתבתי שאין בו איסור כ"א
35 חסידות מספיק לו כיסוי היד בפרט באקראי בעלמא.

"I will now reveal the hypocrisy of the Ashkenazim. A person can drink *ya'in nesekh* in a non-Jewish tavern, eat cooked fish [in violation of *bishul akum*] in their pots [a *kashrut* problem] ... no one questions his religiosity and people will show this person respect, if he is wealthy and powerful. However, one that eats and drinks only kosher foods but does so bareheaded, people consider him as though he has left the folds of Judaism."

ר' YEHUDA ARYELEH
לח of MODENA (21) רבי יהודה אריה ממודינה
(1571-1649)

כתוב הא דגלוי הראש וכו' היינו באויר השמים דוקא וכן נראה לפרש אתא דקומה זקופה
אף שמלא כל הארץ כבודו מ"מ אינו נראה כאילו אינו משגיח בעושיהן כי אם מי שתולך
באויר השמים ושם יש לו לזכור ולהתעורר, אף שמתרראי כתב שאין לחלק בין בית לחצר
כי מלא כל הארץ כבודו היינו בהזכרת השם וכן מסתבר שמדת חסידות הוא שלא יהא
בגלוי הראש כמו הולך ד"א באויר השמים, וכן מצאתי כתוב בשם הר"מ שכל זה מדת
חסידות, אלא שהר"ף כתב שיש למחות שלא ליכנס בב"ה בגילוי הראש וכן הטור לא כתב
ויכסה ראשו אלא לגבי תפלה ולא גבי ק"ש ומה אעשה שהעם נהגו בו איסור ואיני רשאי
להקל בפניהם, ושמעתי על חכם א' כשהיה לומד היה לומד בגילוי הראש ואמר שכבד עליו
המשא ומ"מ נראה בעיני אף שאין איסור בדבר ואף לא מדת חסידות כשאינו מוכיר השם
מ"מ לת"ח יש לו להזהר מאחר שהעם תופשים בו לקלותו לפריצות כאלו עובר על דת
יהודית ואפילו לומד בחדרו אין לסמוך על זה שמא העם הארץ יראה ויקל בו, לא כחנם
אמרו כל שאסור מפני מראית העין אפי' בחדרי חדרים אסור, ועכשיו אני אגלה את קלון
האשכנזים בודאי מי ששוחה יין נסך במלוח של גויים ואוכל דגים מבושלים בכלים שלהם
המתחמיר הוא שמאמין לפונדיקי' שלא בשלו בה אין חוששים עליו ואין בודקים אחריו
ונתהגין בו כבוד אם הוא עשיר ותקיף, ומי שהיה אוכל ושוחה בהכשר רק שהיה בגלוי
הראש היו תופשין אותו כאלו יצא מן הכלל, ע"כ החכם עיניו בראשו שידע להשמר
שלא יתפשו עליו ואם כבד עליו לתניה על ראשו דבר כבד יכסה ראשו בבגד פשתן דק
או במשי, ומ"מ נראה אפי' מי שירצה לברך ברכת נהנין והיא בלילה שאין לו כובע עליו
או כשרוחץ באמבטי די לו במה שמבסה את ראשו בידיו אף שגדול אחר העתיק לאיסור.
ומהרראי הביאו וראיתו מר"ת שכשהיה רוחץ בחמין והיה שוחה היה מכסה בבגד כנגד
לבו כו', משמע דוקא בבגד ולא בידים, אין זה ראייה כי זה לא חשוב כסוי שדרך האדם
להניח ידיו על לבו והרואה לא ידע שצריך לכסות את הלב אבל למעלה מראשו שתוא
דבר הנכרך מספיק בכסוי היד בפרט לפי מה שכתבתי שאין בו איסור כ"א חסידות מספיק לו
כסוי היד בפרט באקראי בעלמא. תם) 21.

כב

כאשר הרצו הדברים ולעיל אל רבני פראגה יצ"ו ולא ידעו פרטן האשימוני חנם עד אשר
כתבתי להם ריש מילין מססקי ראמוז י"שה, ועוד יבוא בזה שמתור לשחק בכדור
ובראקיסה בשבת 1.

מעשה שהיה במה שדרשתי בענין גלוי הראש כך היה לא מלבי ולא התחלתי אני בזה
ברבים כי אם אחוני בציצת ראשי והכרחני (י"ט ע"א) לצאת ממחיצתי: החכם
מהר"ר יצחק גרשון 3 במה שלא פעם א' ולא שתיים כי אם בכל שבת ושבת היה קורא
בגרון מקלל ומנדה ומחרים בצעקות נמרצות מי שילך ויעמוד בכובע בידו, באומרו שזו
אורל שחוק וקלות ראש וכו' ולא יקל אדם את ראשו וכו', והא דרב הונא דאמ' תיתי לית

- MEMBER of
VENICE ז"ך

27 בשולי הגליון: עיין לקמן דף... מה שכתב מסמך אלי מהר"ר עזראל אלטיני הרוסא דל.

1 תשובה זאת הופיס ויבקינג בספר היוכל לגיבבורג עמי תבב-ג (חלק א עד דק בשני תנאים
אלו כבוד וחום) ובחריבץ ד, עמי 76-366 (עד הסוף). השוחה ו Henderson : Moses Provencal on
Ball playing J.Q.R. ב-3 שנה כ"ז עמי 1 ואילך.

2 כך צ"ל הערתו של ויבקינג (עמי תבב ה"ץ 48) בשלח. 3 עיין עליו במכתב.

שאלות ותשובות – זקני יהודה

ללא סגינא וכו' וצוח כי כרוכיא שזה מרד ופסע אין למעלה הימנו, ויען כבר רוב בני איסאליאה נהגו היתר בזה בפרט פה בגיטו ואני בעצמי עודני מדבר עם שרים או מרוב וחום, ורבים מעמי הארץ היו באים ואזמרים לי אם אמת דבר החכם הזה אתה למה תעשה כה ולמה לא תמחה ביד העושים כן, הוכרחתי לדבר ולומר שקלות ראש אינו גלוי ראש ושאליבא דכ"ע ודאי אין איסור בדבר הן ממה שכתב הכל בו⁴ בשם מהר"ם הביאו גם תב"י⁵ שמותר וכו' והא דר"ה מדת חסידות הוא הן מדברי הר"ף הן מהרמב"ם ויל שלא דבר בזה ושמהר"י קארו בש"ע⁶ כתב בקומה זקופה אסור ובגלוי הראש לא ילך וכו' ויישבתי דברי בעל הלבושים ויל שהגם שאומר אסור, סוף סימ' מ"ו סעיף ב' כתב אז לפחות מדת חסידות הוא, וחזרתי על מוצא דבר זה אצל האומות שאינן משמץ ע"ז להראות הטבילה שלהם כמו שחשבו קצת כי אם לסימן ענוה לבקי בכוחי העתים ואמרתי ג"כ שאפשר שלפי מנהג המלבושים שלנו שאין אנו נושאים מצנפת כליואנטיני לעשות כבוד או מצטער מפני החום אפי' מדת חסידות ליכא דמי' גלויא דרישא עזותא תקיפא הוא משמע כפי מלבושיהם שאם ילך א' מהם בראשו המגולח בתער בלי מצנפת יחשב לו לעזות לא כן לנו, ואיני יכול לכתוב פה אלא ריש מלין דריש מילין ממה שיש לי בזה באורך כי ירא אנוכי מהוצאת האגרות, גם אצלי פסק ארוך מהרב פרווינצאל ממנטובה ויל בהיתר זה לגמרי ומגאוני אחרים נוחי נפש, וגם הרב הרופא הבקי בדינים כמהר"ר עזריאל אלאטיני יצ"ו מפירארה כתב לי פסק ברור בכך וכיוון לדעתי, וגם במ"ש שהכל כפי המקום שהגם שהביאו קצת שאסור להתפלל יחף כתב הרמב"ם שאם מנהג אנשי המקום כך מותר, והרב קארו פסק כמהו, ואשכחן בדוכתי טובא בגמ' שהתירו במקום צערא דגופא ומפני הכבוד דברים שהם אסורים מדינא כ"ש זה אפילו מדה שיהיה להמנע ממנו הוא לבר משום חסידות, וסוף דבר כה יעשה לי אלקי' וכה יוסיף לי תמיד כאשר דברתי בנדון זה ברבים וביחידים כך היה חותם דברי, דעו כי בכל כיוצא בזה המחמיר תע"ב ומי שאינו מצטער או שאינו עושה לכבוד גדולים לא יעשה כן, וגערתי והוכחתי בפרתסיא על בחורים שהיו הולכים בלי כובע אפי' ביד להראות יופי קווצותיו תלתלים דבכה"ג חציפותא איכא והזכרתי שינהיגו בבנים הקטנים בכסוי הראש כי היכי דתהוי להון אימתא דשמיא שיוכלו לחנכם בשמע ותורה ולכת לב"ה שאסור להוציא אזכרה מפיו ולהכנס בב"ה בגי'ה, כך היה מעשה חי נפשי לאלקי' ואפילו לידי מדה זו לא באתי אם לא משך אותי בחבלי הבלי קללותיו החכם הנ"ל בפעירת פה בלי חק ואם לא שראיתי רבים הנוהגים היתר ומתי מספר המחמירים על עצמם, ורק בשני תנאים אלו כבוד וחום, ואמנם על מה שאמרו שדרשתי ברבים שמותר לשחק בכדור בשבת⁷ זה שקר וכזב להדי'ם אפי' ברמיוה לא דברתי על ככה ברבים וקל להוכיח שהרי מלתא דמתאמרא באנפי תלת מאה ושית מאה לפחות כ"א מדרשותי ולא ימצא קטון או גדול שיאמר זה, אכן (י"ט ע"ב) רטין אמגושא ולא ידע מה רטין⁸, האמת כן היה, כי יום שבת א' הכריזו בב"ה מצד הגאון סראוואל⁹ גר"ו בגורת ח"ח שמכאן והלאה לא יעזו שום א' ללכת לשחוק בכדור שקורין ראקיטה בשבת ושאותן שצחקו כבר כיון שחללו שבת יבאו ליטול חשובה על חלול שבת שעשו, ושם נקרה בני ר' מרדכי¹⁰ וחם לבו בקרבו כדרך הבחורים, יען איננו נעדר ב"ה ויודע ספר ומבין הוא, ואמר ברחוב הגיטו שלא על מה שגזרו הוא משיב.

4 סי' יא, 5 אי"ח סי' צא, 6 שם סי' ב.

7 השהו ריבקינג בתרביץ שם; הנדרסון שם עמ' 1-6, 8 סוסה כב, א.

9 יי' עליו במבוא, 10 שם.

רבי יהודה אריה ממודינה

מ

אבל שלא דברו שהיו ממחללי שבת כי לא כן הדין ושאינו כ"כ איסור, גם שם אז נקרא
 ואלוף מהר"ר שלמה ספורנו¹¹ יצ"ו וגם אני הגעתי שם, ואמרנו שאין איסור בדבר עצמו
 אע"פ שטוב עשו למנוע הדבר גזרה אטו הנמשך מזה, דמשום משה גומות ליכא דדבר
 שאינו מתכוין הוא, וגורר אדם מטה כסא¹² וכו', ואינו פסיק רישא ולא ימות בפרט בזו
 שקורין ראקיטה שיש בכל המקום רצפת אבנים קשה לא שייך בה טעם אשווי גומות
 ונמי ליכא משום פסיעה גסה, שהרי דין ברור הוא הביאוהו כל האחרונים בפרט בעל
 הלבשו¹³ א"ח סי' ש"א סעיף ה' ¹⁴ ז"ל אסור לפסוע פסיעה גסה וכו' ובחורים המתענגים
 בקפיצתם ובמרוצתם מותר שזו עונג שלהם וכן לראות כל דבר שמתענגים וכו' עכ"ל, ומה
 עוד אם ז"ל כתב א"ח סי' ש"ח סעיף מ"ה ז"ל אסור לשחוק בשבת וי"ט בכדור מפני
 שאין שם כלי עליו ואינו ראוי לכלום אפי' לסגור ע"פ צלוחית דמיטנף ואטמיס ואסור
 לטלטלו, ויש מתירין דהואיל והוא לשחוק מעונג שבת וי"ט הוא, והתירוהו ונותנין להקל
 עכ"ל, אי"כ אמרנו שאין בזה הלול שבת מצד עצמו אלא שמכמה פנים יש למחות¹⁵ דבר
 זה, וכאשר הרציתי דברי' אלו אל ¹⁶ הגאון סארוואל נר"ו אמר לי ששמש הק"ק הוסיף
 גופח משלו בדבר זה שהוא לא צוה לו לאמר שחללו את השבת, כזה וכזאת היה מה שהיה
 ויעיד ויודע כל שער עמי כי כן הוא, יראו נא עיני מעלת המורים והגאונים אם יש
 לשום עלי אשם ומה שגיתי יבינו לי ואם און בידי ארחיקהו ולא ישמעו עוד לקול מלחשים
 ופי מרמה אשר עלי דברו וילחמוני חנם יסכר כמשחול גבבא מעמרא¹⁷. וכסאם יהיה נקי
 ירום ונשא וגבה מאוד לשלום, צעיר להיות באלפי עבדי רבנן המחוקק אנש יא"מ.

כג

על הכהן שהיה רוצה לישא גרושה באמרן שאינו ודאי כהן.

מריש תה אמינא כי חזינא רבנן דרהטי בקן קולמוסא וקן מגילתא¹ למימר מילתא דמשיטא
 למגדר איסורא מה לי הבא מה לי התם, אם לכח אמיץ אינני ואם למששט מת
 אחדש, עד אשר שבתי ואראה כי גאה דבר פשוט לשכל פשוט ונפשט מחומר עומקה
 של הלכה, דאדרבא בעומק המושג מי יביאני בקוצר המשיג, בכך לא אחשוך פי על דבר
 פשוט כאתל הנמתח בדברי מעל מראה כהן זה הרוצה לישא גרושה באמרן שלהיות
 מאנוסי הזמן אינו ודאי כהן, שלא נתכהן אלא ע"פ זקנה מגלילותיו שאמר' לאביו בצפת
 תוב"ב וליטול עטרה התנהג בה, ועכשו חפץ להרים המצנפת להסיר העטרה, ולעכבה
 נגד רצון התורה ולומדיה שיחיו, וגרסינן בפ' האשה רבה² ומייתי לה הרב אלפסי בפ'
 הזורק³ תניא ואשה גרושה מאישה אעפ"י שלא נתגרשה אלא מאישה פסולה לכהונה והיינו
 ריח גט דפוסל בכהונה, וכשם שריח גט פוסל בכהונה כן ריח כהונה פוסל ומעכב שלא
 ישא גרושה דטעמא חדא הוא דמחמרינן בקדושת הכהונה התם לפי ששם גט עליו והכא
 ששם כהן היה עליו כמה (כ' ע"א) שנים, כדאמרין באותו פרק באותו האשה רבה⁴
 א"ל הרי את מותרת לכל אדם וכו' אלמא הוי גיטא ורבנן איסור כהונה שאני, ועוד ה"ד
 אלימא דלא נישאת לא' מעידיה וכו' אלמא מפקינן לה מיניה וקשיא לרב דאמר לא תצא

11 שם 12 תוספתא ביצה סוף פ"ב, גמרא שם כג ב, ועוד. השה ב"י א"ח סי' שלו.
 13 ז"ל : סוף סי' וסי"ב. 14 ריבקינן העתיק "לדחות".
 15 ריבקינן טועה בהעתקה היות ולא עמד על טיב הצרוף לי ואי. 16 על לשון ברכות ת, א.
 1 על לשון גסין ו, א. 2 יבמות צד, א. 3 סוף הפרק. 4 פת, ב.

על כן לא מעלה ולא מוריד כלל ממ"ש בוקני יהודה
 בחשו"י שם אשר למעשה חכמי עירו התנגדו לו,
 על כך בהרפיות, ובראשם הגאונים הבעל גדולי תרומה
 והבעל דבר שמואל ז"ל. (יעו"ש במבוא הספר).
 ובמקומות אחרים אין ללמוד מדבריו ומפסקיו, כי אם
 כאשר נוכחים לדעת באמיתות הדברים כשלעצמם, וכולי
 האי ואולי. ואין להאריך בכאן יותר.

ואגב. באיסור הליכה וישיבה בגילוי ראש כבר הלכו
 בזה נמושות, ובפרט בזה"י מאז שכאלו משמיא
 קלא נפק לאיסורא, וכל הירא וחרד לדבר ד' מדקדק
 ומקפיד על כך עד לאחת, וכתבתי מזה קצת גם בספרי
 שו"ת צ"א ח"ד סי' ח' וח"ה סי' ו' וכן בחי"ב סי' י"ג
 יעו"ש, ובוה אציון רק לדברי התבואות שור בבכור שור
 שבת ד' קי"ח ע"ב מה שמדגיש לבאר דלאו דוקא הילוך
 אלא אפילו בקימה וישיבה צריך לזהר עי"ש, וכן
 לדברי שו"ת נחלת בנימין סי' ל' שניתח היטב את
 הדינים והשיטות בזה, ומסכם וכותב וז"ל: ואחר כל
 הדברים הנ"ל גלע"ד להלכה דודאי איסור גילוי הראש
 דת יהודית היא, דבפ' המדיר ע"ב הקשה הגמ' ראשה
 פרוע דאו' היא, ות"י דאו' קלתה ש"ד, דת יהודית אפי'
 קלתה גמי אסור, והא מדינא ליכא איסור רק משום
 שנהגו בנות ישראל ואע"ג דלא כתוב עיי' רש"י שם
 במתני', וה"ל הא ודאי בני ישראל קדושים נהגו כן
 מעולם שלא לילך או לישב בגילוי ראש ותופסים אותו
 לקלות ופריצות, ודאי לבנידם הוא דת יהודית,
 וזה ברור עכ"ל, וכיון בזה הנחלת בנימין לדברי שו"ת
 מהר"י ברונא סי' ל"ד שהשיב על מעשה שהיה בא' שהלך
 בגילוי הראש בפני עשרה ובא א' מהתלמידים וראה

ומיתה בו ולא אשגח עלה, ונדה אותו. דנידויו נדוי,
 ובנמקו, דאע"ג דאמרינן בפ"ק דקדושין ד' ח' לא אמרן
 אלא רב כהנא דגברא רבא הוה, פרש"י דלא אזיל בגילוי
 הראש, אבל כ"ע לא, אלמא דאין קפידא, וכן כפ' כל כתבי
 קי"ה תיתי לי דלא מסגי ד' אמות בגילוי הראש, ה"מ
 לדידהו דבארץ ישראל הוה והוה מסגי הכי, אנו דדיירינן
 בין האומות ואיננו אזיל בגילוי הראש וחשיב כהוקות
 הגוים ולא מיגבר ביניהון אלא בכיסוי הראש חשוב
 השתא כעובר על דת יהודית וכדאמרינן בכתובות ע"ב
 יוצאה בגילוי הראש חשוב כעובר על דת וכו' וכיון
 דמיחא ביה ולא אשגח עליה חשוב כאפיקורס ונדוהו
 לשם שמים אפי' הרב צריך לנהוג בו נדוי עי"ש, הרי
 שהשיב ג"כ כנ"ו דבזה"י חשיב כבר כעובר על דת
 יהודית ועפ"י יסוד דברי הגמ' בכתובות הנ"ל, ובמ"ש
 שם המהר"י ברונא להלן בדבריו לחלק בין הליכה
 לישיבה, נראה פשוט דבזה"י שכל היראים מדקדקים
 גם על ישיבה חשיב כבר גם הישיבה בגילוי ראש כעובר
 על דת יהודית וכדברי הנחלת בנימין, ואכמ"ל כמה
 שפירש המר"י ברונא בכונת דברי הגמ' בשבת ובקדושין
 שהמכוון על גילוי הראש ממש, אשר כמה וכמה מגדולי
 המפרשים והפוסקים פירשו דלא כן אלא שהמכוון לא על
 גילוי ממש אלא על כיסוי שלא כראוי, כיעוין בדבריהם.
 ואציון בזה למה שבידו ואספו בזה בספרים שו"ת
 יריעות שלמה סי' י"ז ובהגה מבחמ"ח, ספר יפה
 ללב או"ח סי' ב' אותיות ו' ז', שו"ת מהר"ם בריסק
 ח"א סי' ח', שו"ת ירושת פליטה סי' י"ח (ויפה כתב
 בירושת פליטה שם על הבעל מנחת אלעזר ז"ל בספריו
 אות היים סי' כ"ה סק"ה ונמוקי או"ח סי' ב' שהיהג שלא
 כדת על הט"ו והגרי"א ז"ל, ולא עיין בדברי הב"י והב"ח
 בטור שם סי' מ"ו ובב"ח סי' ב' כיעו"ש, ויעוין גם
 בדברי הגרי"א בעצמו בס' מ"ו שם) ושו"ת מנחת יצחק
 ח"ג סי' ל"ג וח"ד סי' ס' עי"ש, ואכמ"ל יותר.

22
 History of
 Jewish Rites
 1637

23 R' EUEZER WALDENBERG ז"ל (י"ז פ')

צריך להבינם כפי המקום והזמן והאדם... כי אין
 קץ לדברים שמצינו להם ז"ל אסורים שנעשו מותרים
 בחילוף הזמן והמקום, ויאמר נא ישראל הלשכות רב'
 פוסק יקרא (?) לעצם המאוסים משחק כדור רגל בשבת
 (שם סי' כ"ב), וכל ימיו עד זקנה ושיבה היה משחק

בקוביא ולא היה יכול בשום פנים להגמל מזה הגם
 שהיה מפסיד סכומים עצומים והדבר גרם להפרעת חיי
 המשפחה שלו (יעוין מדברי עצמו בזה בספרו "חיי
 יהודה"). חיבר ספרים נגד חכמת הקבלה והזוה"ק
 ועוד, למד ולימד להתחבר עם הגוצרים וכומריהם, הטיף
 למיווג חכמת ישראל וחכמת יוון (יעוין בספרו שם
 ומהמובא והמצוטט במבוא לספר זקני יהודה) זלזל
 בדיני ומנהגי ישראל תוך כדי הטפתו מידעו על צורך
 השמירה עליהם [יעוין בספרו חיי יהודה שם שכותב
 שהגם שצד לו על עושות כל זה בימי בין המצרים אשר
 הובה עלינו להיות מצרים ודואגים על חורבן בית
 קדשנו והעיר אשר נראה בה ה', עם כל זאת הוא מבקש
 ממנו שיהי לרצון לפניו להודיעו מתי יהיה זאת ולהמציא
 גם לו מקום שמה שיוכל גם הוא לבוא ולראות. ובמקו"א
 שם הוא מעיד על עצמו וכותב, שביום י"ז בתמוז
 שהמשה דברים אירעו בו לישראל רעים וחטאים, נכנסה
 בו רוח שטות ושחק בקוביא והספיד וגו' כיעו"ש].
 ואם כן לאיש חכם אשר כל אלה דברים גרועים לו, היש
 להתחשב עם פסקי הלכות שכותב כביכול ככל העולה על
 רוחו? והאם אין תורתו כתורתו של דואג שהיא מן
 השפה ולחץ?

עם החיתום ראינו בספר שו"ת זקני יהודה להחכם
 האיטלקי ר' יהודה אריה ממדינה סימנים ו' וקל"א
 מ"ש בשבח הומרה בביה"כ"ע ע"פ חכמת המוסיקה, ובהיתר
 כפילת מיליית התפלה וכו' כיעו"ש.

הנה הספר שם איננו מדבר כלל מהתורה נגון גם בניגוני
 עגבים, וגם לרבות לא מגנינה בכלים.

ואמנם מתוך שבתו שם הנגינה לפי חכמת המוסיקה
 הוא בא לספר בגנותם של המתנגדים לזה
 (שגדולים נעובים ממנו היו) ומתבטא בדברים בוטים,
 בכנותו השצ"י"ם שאינם מתפללים לפי זה בשם "נוערים
 כחמורים ולא ינעמו קולם ויקרא עליהם נתנה עלי
 בקולה", או שצויעים "אל אלקי אבותינו ככלב וכעורב".
 וגם עצם שבתו את הנגינה בביה"כ"ע עפ"י חכמת
 המוסיקה, ואת הש"ץ אשר יוכל להשמיע קולו יחידי
 כאלו עשרה משוררים יחד, הוא מגוחך ובלתי מקובל,
 וכפי שכותב שם בעצמו שהמתנגדים לכך היו "רובם
 מתופשי התורה", ולא מתקבל על דעת-תורה גם מה
 שמחיר שם כפילת המילים, כמפורסם וכידוע מדברי
 ספרי הפוסקים וגדולי הדורות שציעקו מרה נגד צירפת
 ממארה זאת, שאוכלה ומכלה את התוך זו הכוונה, ועוד
 כמה רעות שאין לפרסם כאן.

אולם אין להתפעל מדברי החכם האיטלקי הזה, והדבר
 לא צריך להיות לפלא אם כותב מאז שכותב, כי היו
 היה איש אדם הפסיד, המתהפך בדיעותיו כחומר חותם,
 מנהל מלחמות נגד רבני וגדולי עירו בצורה לא פחותה
 ממלחמת המשכילים נגד רבני דורם, ולא בעיני אחד
 היה מוחזק כסופר, והנראה מכפי עדות עצמו הלך בלי
 נובע על הראש ברחובות קריה (יעו"י זקניי שם סי'
 כ"א. וכתוך המשך דבריו שם כותב "כי דברי רז"ל

ש א ל ה :

אי רשאי לישיבע בערכאות שלהם בנילוי ראש.

ת ש ר ב ה :

אין לי פנאי להאריך בעת. אבל עיין בכנה"ג ל"ד סי' קנ"ז דמיקל בשעת הרחק. ועיין בכ"ח לחם יהורה ושער אפרים שהביאו זה ורומז על ש"ח ועיין גם בבית הדג ל"ד סי' קנ"ז רה"ו נוחנים שוחר שלא יצטרכו לישיבע בנילוי ראש. והנה בעת הזאת הרבנים היראים במדינות אונגארן מחמירין מאד בענין גלוי ראש, עיין הברור מש"ס ופוסקים בש"ח נחלח בנימין סי' ל'. והנה הנר"א בהנהגותיו לס"ח סי' כ' העלה שאין איסור אפילו להוציא אוכרה בג"ר אלא מירח חסידות. ומ"ש שם בתשובת נחלח בנימין שאם בבית חנוך שמו לחוק שצעיירי ישראל צריכון לישיב דוקא בפריעת ראש ועושין כן ע"ד אביהם וראשי העדה, זה איסור גמור משום ובחוקותיהם לא תלכו. הנה בק"ק יראים דפפר"מ בכ"ח החינוך שנחיסר מהנאון ר' שמשון רפאל הירש וצ"ל (שאני הייתי מורה שם ב' שנים וחצי) יושבים החלמידים בשעת לימוד שאר המדעים בפריעת ראש, ורק בשעת לימוד תורה מכסים ראשם (וכן הוא המנהג בכ"ח הספר בהאמבורג) וזה געשה שם עפ"י חקנת הרה"ג מו"ה ש"ר הירש וצ"ל. ובפעם ראשון שבאתי לכ"ח של הרה"ג ש"ר הירש ככובע על ראשי, אמר לי שכאן הוא דרך ארץ להסיר הכובע מעל הראש כשבאין אל אדם חשוב, ואולי יראה מורה אחר (יש בכ"ח החינוך שם גם הרכה מורים א"י) שאני איני מסיר הכובע מעל הראש לפני בית החינוך (דירעקטאר) היה מחשב זה כאילו אני מבוה אוחו. ובוה וכיוצא כזה אין בו משום בחוקותיהם. — ואם כן בנידון דירן אם השופט נותן רשות לכסות הראש בשעת השבועה מה טוב, וכל אחר כוראי לכחלה צריך לבקש מהשופט לכסות ראשו ויאמר כי הוא מצווה לכסות ראשו בכל דבר שבקדושה והשבועה הוא לו בלתי ספק דבר קדושה. אמנם אם השופט אינו רוצה לחת לו רשות א"צ לקבל עליו אפי' עונש סמון ויכול לישיבע אפילו בנילוי ראש, וכן פסק מהרא"י בפסקים וכתבים לסי' ר"ג, ע' שו"ח יריעות שלמה חלק א' ועיין בכור שור לשבת דף ק"ח ע"ב דהיכא שנראה מחוך מעשיו דלאו משום חוקותיהם שרי וע' בשו"ח חיים שאל ח"ב סי' ל"ה (דפוס ליחארנא) אי רשאי לברך בנילוי ראש וגם מברך שם אי יש לו על ראשו פעריקע, פסקים וכתבים של מהרא"י סי' ר"ג מחיר לישיבע בנילוי ראש (אך צריך לי לעיין שם בפנים).

The first time I came to meet with Rabbi Hirsch with my hat on my head, Rabbi Hirsch said to me that it is proper respect to remove one's hat when visiting an important personage. [Rabbi Hirsch] explained that if one of the non-Jewish teachers would see me [Rabbi Hoffmann] with my hat on while speaking with the director of the school, they would assume I am lacking the proper respect.

שאלה כ מה שכחבת שלא מצאת השאלות אשר שלהחי לכבודך אכהבם לך פעם אחרת הודיעני מה דעתך בנטי' לדבר שטיבולו במשקה וברכה על נטילתם כי ראיתי מחלוקת בן הפוסקים גם הודיעני מה דעתך בקבר שפינו ממנו מרח אם אסור לקבור בו מח אחר ואם יש חילוק בזה בין מה מצוה ובין מח אחר ואיזה קבר הוא אסור אם של קרקע עולם או דוקא של בנין ואם יש שעור לאיסורו עד כמה חופסת הכל כאר הטב ומה שכחבת באות של ס"ת שצריכה כתיבה לשמה ושלא יעשה מאות אחת שמים הודיעני אם צריך לגרור האות ולחזור ולכתובה לכחילה או אם מועיל להעביר עליה הקולמוס והודיעני אם צריך אדם להוהר בשעת לימוד שלא לישוב בנילוי הראש ושלוס כנפש עכוד אשר הקטן בן אחיך ר' שלמה ו"ל.

R' YEHUDA b. ASHER
(1270 - 1349)
25
ג' אשכנז
1270

תשובה ודבר שטיבולו במשקה א"א ו"ל (כלל מ"ח ס' ג') היה מפרך נטילה אמנם מפני המחלוקת טוב שלא לברך כי בכל מקום שיש ספק ברכות יש למעט בהם וקבר של בנין שפינו ממנו מח אסור לקבור בו מח אחר ואם אינו של בנין מותר כי קרקע עולם אינו נאסר דמת איחקש לע"ז וע"ז במחוכר לא מייירא וצריך לגרור האות ולכתובה ואינו יודע מה יועיל העברת הקולמוס עליה ויצטרך לגררה אחר כך וטוב הוא שלא לישוב בנילוי הראש בשעת הלימוד למי שיוכל לסבול לפי שילמוד יותר באימה ולפעמים מפני כובד החום אינו יכול לסבול ושלוס דורך יהודה בן הראש וצ"ל:

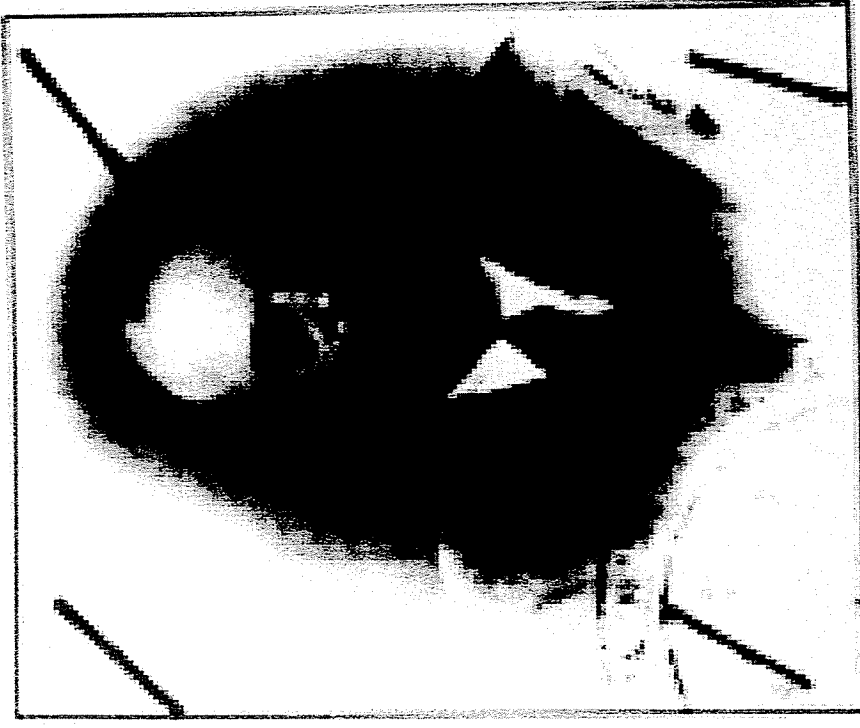
R' EZRIEL HILDESHEIMER (1820-1899)
26
שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר חלק ב - אבן העזר, חושן משפט ומילואים סימן רנג

בנוסח הנדפס של הספר שו"ת רבנו יהודה בן הרא"ש (ברלין תר"ו) כתוב בסוף סימן כ':
וטוב הוא שלא לישוב בגילוי הראש בשעת הלימוד למי שיוכל לסבול לפי שילמוד יותר באימה ולפעמים מפני כובד אינו יכול לסבול.
בצד המלים למי שיוכל לסבול כתב רבנו המחבר:
העתק מהגה"ה שעשה הגאב"ד בספרו זה: לשון זה הוסיפו המגלים ראש ובכ"י כתוב בזה"ל:
וטוב שלא לישוב בגילוי הראש בשעת הלימוד כדי שישוב באימה יותר ולפעמים מפני כובד החום נראה להקל. כבר נהגתי בעצמי לישוב בכובע של פשתן דק כקופוצא בעתות החום לצאת ידי כולם. עכ"ל.

R' MOSHE HEFEZ GENTILI
27
(1663 - 1711)

28 R MENACHEM MENDEL SCHNEERSON
(CIRCA 1923)

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION